

Spinhuislezing 2016
Omgaan met radicalisering
Dr. Mohamed Ajouaou

In deze lezing zal ik ingaan op de volgende vragen:

1. Hoe ontstaat Radicalisering?
2. Wat zijn de algemene kenmerken ervan?
3. Hoe zit het met de verhouding tussen geloof en radicalisering en tussen radicalisering en moraal?
4. Hoe herkennen imams in de gevangenis radicalisering en hoe gaan ze in de praktijk daarmee om?
5. Wat is de rol van de overheid ten opzichte van radicalisering?

Ik zal het thema proberen te belichten vanuit mijn expertise en invalshoek. Dat is in de eerste plaats een theologische invalshoek. Daarnaast spreek ik vanuit mijn veldervaring zowel in het pastoraat als vanuit de adviserende rol die ik heb ten aanzien van dit thema in binnen- en buitenland. Ten slotte speelt ook mijn achtergrond als moslim, d.w.z. lid van de moslimgemeenschap, een rol. In die zin ben ik ook ervaringsdeskundige. Al deze achtergronden voeden samen en in samenhang met elkaar mijn visie op het thema radicalisering.

1. Hoe ontstaat radicalisering of beter hoe is radicalisering ontstaan?

Laat ik beginnen met te zeggen dat de vorm van radicalisering die ons het meest zorgen baart, radicalisering is die grenst aan of direct leidt tot geweld en terreur. Dat laatste staat gelijk aan Jihadisme. Jihadisme komt dus van 'Jihad', de heilige oorlog. Tegen ongelovigen. Wie zijn die ongelovigen? Toen jihadisme ontstond waren de ongelovigen niet de westerlingen of de christenen maar moslims zelf. Radicalisering en Jihadisme zijn dus ontstaan onder moslims onderling en raken in de eerste plaats de islamitische landen en islamitische gemeenschappen.

Het proces van radicalisering en jihadisme zoals we dat nu kennen, is een uiting van de politieke islam door bewegingen die politieke ambities hadden en hebbe: civiele regeringen omverwerpen en een theocratie invoeren vanuit de gedachte dat een theocratie de beste manier is om moslims vooruit te helpen in sociaal en economisch opzicht. Het was dus een politiek project om de samenleving te veranderen. Die verandering moest niet met vreedzame middelen plaatsvinden, maar door religieus gemotiveerd geweld. Historici traceerden dit proces bij de moslimbroederschap (grondlegger Said Kutb 1906-1966) in Egypte vanaf de jaren veertig van de vorige eeuw en in Syrië vanaf de jaren zestig. Dat zijn twee landen die destijds een soort socialistisch seculier rechtssysteem hadden. Socialisme en secularisme was een grote ergernis voor radicalisten en jihadisten. Het is pas sinds de val van de Berlijnse muur en het uiteenvallen van het communistische blok dat radicalisten en jihadisten hun pijlen ook op meer liberale kapitalistische regeringen gingen richten in Europa en andere delen van de wereld. Vooral met behulp van oliegelden, maar ook vanwege moderne communicatiemiddelen (televisie, sociale media enz.).

2. Wat zijn de algemene kenmerken van radicalisering?

Het belangrijkste kenmerk van radicalisering en jihadisme is het vestigen van een islamitische theocratie (in Islamitische landen) door middel van geweld. Theocratie komt er op neer dat men op basis van God's mandaat zou regeren. Dat is inclusief het toepassen van de sharia zoals we die zien

bij bijvoorbeeld IS en eerder bij de Taliban. Ondanks dat het in wezen een politieke beweging is (men wil de samenleving veranderen), hebben ze uiteraard een ideologie die gebaseerd op is op een aantal noties. Deze noties putten ze uit de islam.

Theocratie of khalifaat vervangt Taghut: een soort afgod die de plaats van Allah inneemt. Taghut is elke vorm van politiek bestel dat niet gebaseerd is op de ideologie van jihadisten en radicale bewegingen. Dat zijn overheden, hun vertegenwoordigers, ambtenaren en gewone burgers die niet expliciet oppositie tonen tegen deze overheden. Ook het religieus geweld dat in het Westen wordt gevoerd, stoelt op deze gedachte: het westen helpt verderfelijke islamitische overheden of valt geloofsgenoten af. Tegen hen allen moet je des-loyaal zijn. Je bent loyaal aan moslims en des-loyaal aan moslims. In de praktijk van radicale groeperingen en jihadisten komt het er op neer dat men ieder moslim die niet hun ideologie deelt als des-loyaal beschouwt. De kring van 'echte' moslims is dus heel erg klein in hun ogen.

Tegen hen allen die des-loyaliteit verdienen moet jihad gevoerd worden, is de gedachte. Jihad kent verschillende vormen waarbij geweld het meeste agressieve vorm daarvan is. Men kan echter ook jihad voeren door bijvoorbeeld financiële steun te verlenen. Door jihad te voeren trekt men ten strijde tegen de ongelovigen die worden afgeschilderd als Gods vijanden of vijanden van de islam. Jihad wordt gezien als een individuele religieuze plicht voor elke moslim, zelfs belangrijker dan de vijf zuilen van de islam (bidden, vasten etc.).

Achter elke van deze noties zit een wereld aan voorstellingen die met elkaar samenhangen. Ik heb dit uitgelegd in mijn boek *Wie is moslim? Geloof en secularisatie onder westerse Moslims* (Meinema, oktober 2014). Mijn punt met deze introductie is dus dat radicalisering en jihadisme niet op zichzelf bestaan. Het zijn bepaalde bewegingen die deze fenomenen hebben ontwikkeld, bewegingen die op de één of andere manier politiek gedreven zijn, kortom bewegingen die tot de politieke islam behoren ofwel islamisme..

3. Hoe zit het met de verhouding tussen geloof en radicalisering? En wat moet je doen tegen radicalisering?

Laten we beginnen met de eerste vraag. En het antwoord luidt: radicalisering en jihadisme hebben niets met het geloof als zodanig te maken. Het antwoord op de tweede vraag is: de wereld beschermen tegen deze radicale groeperingen en hun ideologie. De vraag is dan wel: hoe?

Ik ga terug naar de eerste vraag: Hoe zit het met de verhouding tussen geloof en radicalisering? Om het antwoord hierop beter te begrijpen moeten we ons afvragen wat geloof in de Islamitische context betekent. In mijn boek maak ik onderscheid tussen vijf lagen in de islamitische religiositeit:

- geloofsleer
- praxis
- kennis
- zingeving
- ideologie

Geloofsleer

Onder geloofsleer vallen de zes formele geloofsfundamenten: geloof in God, de profeten, heilige boeken, engelen, hiernamaals en de predestinatie. Daarnaast omvat deze dimensie de vertakkingen van de fundamenten, zoals het geloof in (de straf in) het graf; het geloof in de engelen Munkar en Nakir (ze bevragen de overledene onmiddellijk over iemands levensloop); het geloof in de *Shaytan* (Satan); het geloof in *djins*; het geloof in *al-Waswās* (afluisteraar van slechte ideeën); het geloof in martelaarschap; en het geloof in *adj* of *ḥasanāt* (de beloning voor goede daden).

Praxis

De dimensie praxis gaat over de bekende vijf zuilen van de islam, maar ook vele andere uitwendige elementen zoals kleding, fysieke uiterlijk (baard), sociale omgang zoals al dan niet handen schudden, verbale uitingen zoals de islamitische groet brengen; de *basmla* (uitspreken van 'In naam van God de Barmhartige de Erbarmer') en *ḥamdala* (uitspreken van 'dank aan God'); de *taslīm* over de profeet (uitspreken van 'vrede zij met hem' bij het horen van zijn naam; de *tasbīh* (de lof uitspreken over God bij het horen van Zijn naam); de *ta'wīda* (uitspreken van *a'ūdū billāhi mina Ashayṭan al-jadīm* ofwel 'ik zoek mijn toevlucht bij God tegen de Satan bij uiteenlopende aangelegenheden waarbij ongemak of dreiging van zonde aan de orde is; *insjallah* (als God het wil) uitspreken bij voornemens en toekomstige handelingen. Tot de praxis behoort ook, ongeacht of men bidt of niet, de relatie met de imam, participeren in de religieuze viering van het Offerfeest (en de bijbehorende afwegingen maken wel of niet een dier offeren bijvoorbeeld) en het Suikerfeest vieren.

Kennis

De derde dimensie betreft kennis ofwel de 'intellectuele dimensie'. Dit gaat over de 'kennis' in de breedste zin van het woord: (normatieve) kennis van de geschiedenis van de islam, over de belangrijke (vroegere) personages in de islam, kennis over de betekenis en achtergrond van de religieuze hoogtijdagen, kennis van *Hadith* (uitspraken van de profeet), de koran en de interpretatie daarvan, kennis van (eigen) rechtsscholen en (eigen) religieuze stromingen; opvattingen over wetenschappelijke kennis en de omgang met religiekritiek in het algemeen enzovoort.

Zingeving

Dit is de reden dat moslims aan praxis doen.

Ideologie

Ideologie is het meest doorslaggevend als het gaat om radicalisering en jihadisme. Ideologie is in de islam veel nadrukkelijker aanwezig is dan bij andere godsdiensten. Het gaat onder meer om conceptie van en opvattingen over de geloofsgemeenschap *umma*; opvattingen over de (toepassing van) *shari'a*; opvattingen over democratie en politiek in relatie tot geloof; opvattingen over *jihād*; opvattingen over niet-gelovigen en andersgelovigen; opvattingen over moslimminderheden; opvattingen over homoseksuelen; opvattingen over godsdienstvrijheid (omgaan met afvalligen en zondaars); opvattingen over de vrijheid van meningsuiting; opvattingen over vriendschap met en loyaliteit aan niet-moslims; opvattingen over integratie, opvattingen over universele waarden, opvattingen over rationaliteit enzovoort.

Radicalisering vindt plaats juist of vooral buiten de praxis, namelijk op het gebied van de ideologie. Het speelt zich af in de hoofden van mensen. Het is het domein waarbinnen een moslim als kind al het nodige wordt bijgebracht (religieuze opvoeding, niet via praxis). De wijze waarop dat laatste gebeurt (opvoeding dus), bepaalt voor een belangrijke deel welke kant een moslim op gaat. Wanneer hierbij een open houding wordt aangenomen waarbij relativering, rationalisatie, tolerantie, verdraagzaamheid, een democratisch inslag, zelfreflectie en zelfkritiek belangrijke kenmerken zijn, dan is dat in de context van de islam een belangrijk vaccin tegen radicalisering. En het maakt moslims weerbaar tegen radicale netwerken.

Wie radicalisering zoekt in het uitwendige gedrag van mensen (praxis), die vergist zich. Veel jihadisten die zijn vertrokken naar brandhaarden waren juist niet praktiserend. Dat betekent dus dat de intensiteit waarmee mensen hen geloof in ritueel en sociaal gedrag beleven geen indicatie kan zijn van radicalisering. Ook de opvattingen van mensen op de dimensie van de Leer moet los gezien worden van radicalisering.

4. Hoe herkennen imams in de gevangenis radicalisering en hoe gaan ze in de praktijk daarmee om?

Voordat ik in ga op deze vraag, moet ik misschien vertellen hoe we proberen te voorkomen dat radicalisering ontstaat in de gevangenissen.

1. In de eerste plaats door preventief te werken, dat wil zeggen gedetineerden volledig te faciliteren in het uitoefenen van hun geloof op de dimensies van de praxis, leer, zingeving en kennis. Hoe meer ruimte je geeft om dat te doen, hoe gematigder iemand blijft (dat is dus paradoxaal).
2. Wij sluiten zo goed als we kunnen elke mogelijke infiltratie van radicale groeperingen binnen de populatie moslim gedetineerden af. Wij werken niet met ze samen en adviseren de directies van de gevangenissen hierin.
3. Wij beschermen gedetineerden tegen elke vorm van ideologische propaganda, bijvoorbeeld via literatuur.
4. We bieden het zogenaamde alternatieve narratief als het gaat om het theologisch discours: wij stimuleren relativering, rationalisatie, tolerantie, verdraagzaamheid, een democratisch inslag, zelfreflectie en zelfkritiek bijvoorbeeld.
5. Er wordt door de moslim geestelijk verzorgers met geen woord gerept over het begrip radicalisering. Wij gebruiken deze term alleen omdat het nu ingeburgerd is in het overheidsdenken. Wij zijn van mening dat elke keer dat wij dit woord noemen, wij onbedoeld het fenomeen op ons afroepen. We zijn echter wel alert. Maar we denken dat wanneer je preventief werkt, de kans dat dit fenomeen kan ontstaan minimaal is. Je zou het kunnen vergelijken met ziekte en gezondheid. Wij focussen niet op de ziekte, maar op zo gezond mogelijk eten zodat de ziekte vanzelf uitblijft.
6. Zoals gezegd herkennen gevangenisimams radicalisering vooral in hun ideologische uitingen. Wat we dan doen is een open gesprek voeren zonder betrokken gedetineerden direct te labelen als radicaal. Dat weten we immers niet zeker.

5. Wat is de rol van de overheid ten opzichte van radicalisering?

De rol van de overheid verschilt natuurlijk per land. In Nederland gaat het vooral om het beveiligen van burgers en het opsporen van personen die (dreigen) geweld (te) gebruiken. Daarnaast voert de overheid stevige gesprekken met organisaties die godsdienstvrijheid gebruiken of misbruiken om radicale ideologieën te faciliteren of te verspreiden.

Verder ligt er een kerntaak voor de moslimgemeenschap zelf om in actie te komen, bewust te worden en weerbaarheid onder moslims te vergroten. Wat dat betreft zie ik goede ontwikkelingen. Er wordt stevig gedebatteerd in gezinnen en in moskeeën.

Ten slotte: de sleutel om verder te komen is debat en gesprek, waarbij het debat niet gaat over concessies van moslims op het gebied van de godsdienstvrijheid ten aanzien van leer, praxis, zingeving en kennis. We moeten het debat voeren over schadelijke elementen op de dimensie van de ideologie.

Dank u. Zijn er vragen?

Vragen vanuit de zaal

Gespreksleider bij de discussie met de zaal: Jan Eerbeek, bestuurslid VVG

In de discussie met de zaal komen verschillende thema's uit de lezing aan de orde. Na een korte inleiding geeft Jan Eerbeek het woord aan de eerste vraagsteller. Deze legt aan spreker Ajouaou de volgende stelling voor: 'Je bent geen extremist als je tegen Israël bent, in die zin dat je vindt dat Israël vernietigd moet worden.' Ajouaou is het daarmee oneens, met name omdat de stelling geen onderscheid tussen verschillende mensen maakt. Van belang is of een uitspraak gaat over personen of over gedragingen.

Vervolgens rijst de vraag naar de werking van het bij elkaar zetten van bepaalde gedetineerden in een terroristenafdeling. Ajouaou stelt dat op die manier een specialistische benadering mogelijk wordt, gebaseerd op het concentreren van kennis op dat gebied binnen een locatie. Hij vertelt dat men in België terugkwam van de spreiding van terroristen. Daarbij speelde vooral het gevaar van rekrutering en onderlinge 'besmetting' van de kant van geradicaliseerde terroristen een rol. In zo'n situatie van spreiding is het voor een niet-geradicaliseerde gedetineerde al snelverdacht als hij met een geradicaliseerde medegedetineerde spreekt. Het idee dat geradicaliseerde gedetineerden als gevolg van een spreidingsbeleid minder extreem zouden worden, blijkt niet te kloppen. Voordeel van een beleid van concentratie is dat je betrokkenen gericht kunt helpen. Ajouaou is in het licht van het voorgaande van mening dat zware gevallen het best kunnen worden geconcentreerd in een terroristenafdeling, terwijl minder radicalen beter kunnen worden gespreid. Overigens zou godsdienstvrijheid wel overal in het gevangeniswezen moeten worden gefaciliteerd, zowel in een terroristenafdeling als daarbuiten.

Een andere vraag gaat over de rol van vrouwen in dit verhaal: hoe kunnen vrouwen kiezen voor radicalisme en waarom doen ze op die manier afstand van hun rechten? Ajouaou stelt in zijn antwoord voorop dat de vrouw het recht heeft op haar eigen keuze. Aan de hand van twee voorbeelden illustreert hij dat keuzes van vrouwen in heel verschillende contexten tot stand kunnen komen. Enerzijds noemt hij het voorbeeld van een vijftienjarig meisje dat op weg was naar Syrië. Ze was geradicaliseerd als gevolg van rekrutering in een moskee. Haar ouders hadden haar daarheen gestuurd, maar waren helaas niet op de hoogte van dergelijke praktijken in die moskee. Een ander voorbeeld gaat over een vrouw van in de vijftig die niet meeging in opmerkingen van een achttienjarige zoon die, op grond van wat hij op school had gehoord, van mening was dat zijn moeder ook binnenshuis een hoofddoek zou moeten dragen. Via een dialoog met haar zoon maakte ze overtuigend duidelijk waarom ze bij haar eigen keuze bleef.

Hierna komen vragen naar voren over het voorkomen van radicalisering in de gevangnissen, met name over de omvang van het probleem en het beleid op dit punt. Er wordt wel verondersteld dat humane detentie riskant zou zijn, maar Ajouaou stelt daartegenover dat juist slechte omstandigheden en overbevolking in de bajes, zoals bijvoorbeeld in België, het risico op radicalisering vergroten. De vrijheid om je eigen godsdienst te belijden is juist goed. Over de omvang van radicalisering in de gevangenis zijn geen exacte gegevens bekend, maar naar de indruk van Ajouaou vind je buiten de terroristenafdeling weinig geradicaliseerde gedetineerden in de Nederlandse penitentiaire inrichtingen.

In het laatste deel van de discussie komen concrete thema's uit de casuïstiek van in de zaal aanwezige imams naar voren; het belang van het bieden van een luisterend oor aan de gedetineerde, en daarnaast zaken als eenzaamheid, ergens bij willen horen, status in de groep, et cetera. Een probleem voor mensen die willen stoppen met criminaliteit kan maatschappelijke afwijzing zijn en de kans niet meer welkom te zijn bij familie en vrienden. Dan kan een reactie ook zijn dat men iets terug wil doen voor de moslimgemeenschap, maar soms wel in een ongewenste richting.

In de bajes is het vaak lastig om audiomateriaal voor de gedetineerden te controleren op radicaliserende inhoud omdat een ideologische ondertoon meer verborgen kan zijn. Verder is er het risico om via bepaalde reacties een gedetineerde onterecht verdacht te maken.

In de afsluiting van de discussie komen onder meer naar voren het belang van verder onderzoek naar radicalisering, onder moslims, maar ook onder andere groepen zoals extreem rechts. Eerdere ervaringen met de IRA en de RAF laten zien dat radicalisering niet alleen iets van moslims is. Voor de bejegening van gedetineerden is altijd van belang dat ze 'gezien worden', ook in hun situatie als gedetineerde. Jan Eerbeek stelt ten slotte vast dat Ajouaou's benadering van het probleem van radicalisering kan worden getypeerd als instructief, realistisch en hoopvol.

Voorzitter Marie-Anne de Groot sluit af met dank aan de spreker, en ook aan de Dienst Justitiële Inrichtingen die deze bijeenkomst mede mogelijk heeft gemaakt. Ze brengt de aanwezigen, voor zover nodig, de aantrekkelijke kanten onder ogen van een lidmaatschap van de Vereniging Vrienden van het Gevangenis­museum, initiator en organisator van de Spinhuislezing.